

مطالعه تطبیقی ساز کارهای حمایت از بزهدیدگان جرایم رایانه‌ای در حقوق کیفری ایران و اسناد بین‌المللی با تأکید بر کنوانسیون بوداپست

دکتر بابک پورقهرمانی^۱

تاریخ پذیرش: ۹۶/۳/۸

تاریخ دریافت: ۹۴/۵/۲۸

چکیده

جرایم رایانه‌ای از جمله جرایم نوظهوری است که مبارزه مؤثر با آن در پرتو راهبردهای پیش‌گیری از وقوع آن، حمایت از بزهدیده آن و تعقیب کیفری مرتکب آن است. ضرورت حمایت از بزهدیدگان به ویژه در جرایم رایانه‌ای و نقش آن در تحقق عدالت اجتماعی بر کسی پوشیده نیست. سازوکارهای حمایت از بزهدیدگان جرایم رایانه‌ای در سیاست‌جنایی ایران و اسناد بین‌المللی از مباحث نوظهور در علوم جنایی است که رویکردهای حمایت از بزهدیدگان جرایم رایانه‌ای را بیان می‌کند. این نوشتار که با رویکرد توصیفی و تحلیلی و با هدف بررسی سازوکارهای حمایت از بزهدیدگان جرایم رایانه‌ای در حقوق کیفری ایران و اسناد بین‌المللی به ویژه کنوانسیون بوداپست نگاشته شده است، به دنبال پاسخ به این سوال‌های اصلی است که آیا در حقوق کیفری ایران حمایت‌های خاصی از بزهدیدگان جرایم رایانه‌ای صورت گرفته است؟ موضع اسناد بین‌المللی به ویژه کنوانسیون جرایم سایبر در این زمینه چگونه است؟ سیاست‌جنایی ایران در قبال جرایم رایانه‌ای چگونه است؟ با بررسی قوانین کیفری ایران و اسناد بین‌المللی به ویژه کنوانسیون بوداپست و با لحاظ گونه‌شناسی حمایت‌ها مشخص می‌شود که سیاست‌جنایی ایران در قبال حمایت از بزهدیدگان جرایم رایانه‌ای افتراقی نبوده و سیاست پاسخ‌دهی غیرحمایتی و غیراختصاصی اعمال شده است و حتی نسبت به بزهدیدگان خاص که در اسناد بین‌المللی توجه مضاعفی شده است در سیاست‌جنایی ایران چتر حمایتی از این گروه هم برداشته شده است.

واژگان کلیدی: جرایم رایانه‌ای، بزهدیده، حمایت، سیاست جنایی، فضای مجازی

مقدمه

یکی از جنبه‌های سیاست‌جنایی (criminal Policy) که مظلوم واقع شده است و جزو گروه فراموش شده‌ها است بحث بزه‌دیده (Victim) است. شناخت بزه‌دیده یا همان قربانی جرم چند دهه است که در میان جرم‌شناسان مطرح شده است. و در تمامی جرایم از جمله جرایم رایانه‌ای بحث بزه‌دیده قابل طرح است^۱. به ویژه آنکه توسعه رو به رشد فضای سایبر (cyber space)، مورد تهاجم بیشتر مجرمان رایانه‌ای و به تبع آن بزه‌دیدگان رایانه‌ای (cyber victims) بیشتر واقع شده است. به نحوی که بر اساس آمارها، ۶۵٪ از استفاده‌کنندگان شبکه جهانی^۲، قربانی جرم سایبری (cyber crime) می‌شوند (www.pcworld.com). عوامل مؤثر بر بزه‌دیدگی رایانه‌ای می‌تواند مختلف باشد^۳ ولی بر اساس بررسی‌های انجام شده عوامل مؤثر بر بزه‌دیدگی رایانه‌ای به سطح دانش رایانه‌ای، مدت و نوع استفاده از رایانه، نوع و کیفیت ابزارهای مورد استفاده، جنسیت، سن و اشتغال برمی‌گردد (مالمیر وزررخ، ۱۳۸۹: ۸۰-۷۶) و شناخت این عوامل می‌تواند به پیش‌گیری از بزه‌دیدگی رایانه‌ای و حمایت از بزه‌دیدگان ناهنجاری‌های فوق کمک مؤثری داشته باشد.

آنچه که در ادبیات موجود در زمینه بزه‌دیده وجود دارد شاهد دو رویکرد متفاوت هستیم؛ یکی مفهوم اولیه و جرم‌شناختی (بزه‌دیده‌شناسی اولیه)^۴ است که بیشتر به نقش بزه‌دیده در ارتکاب جرم می‌پردازد که در حوزه علت‌شناسی جنایی است و دیگری مفهوم ثانویه یا بزه‌دیده‌شناسی اجتماعی (ایدئولوژیک-سیاسی) است که مبتنی بر اندیشه‌های حمایت‌های گوناگون، اعم از مادی، جسمانی، روانی، عاطفی و پزشکی از بزه‌دیدگان مستقیم یا غیرمستقیم جرایم، تعدیل وضعیت بزه‌دیدگی و تثبیت حقوق و منافع‌شان استوار است. رویکرد اندیشمندان در این دوره مبتنی بر ایجاد گرایش جدیدی از بزه‌دیده تحت عنوان «بزه‌دیده‌شناسی حمایتی» (protective victimology) است که در حوزه مطالعات سیاست‌جنایی است که به آن سیاست‌جنایی بزه‌دیده‌مدار (victim - oriented criminal Policy) گفته می‌شود. سیاست‌جنایی بزه‌دیده‌مدار در وهله نخست، در گرو شناسایی بزه‌دیده و سپس پیش‌بینی حق‌هایی مشخص برای او در چارچوب یک الگوی حمایتی چندگانه

۱. در مورد اعتقاد برخی از جرم‌شناسان به وجود جرایم بدون بزه‌دیده (Victimless crimes) و اختلاف نظر در مورد آن رجوع کنید به (رهامی، ۱۳۸۷)

۲. در برخی از کشورها از جمله فیلیپین این آمار به ۸۷ درصد نیز رسیده است. (<http://technology.inquirer.net>)

۳. در یک بررسی میدانی بزه‌دیدگی سایبری صرفاً به عوامل شخصی و وضعی ارتباط ندارد بلکه به طور قابل توجهی خودکنترلی مؤثر در پیشگیری از بزه‌دیدگی سایبری نیز مؤثر است. (Ngo, Paternoste, 2001)

۴. این رویکرد به «قربانی‌شناسی کیفری» (Penal Victimology) و نیز «بزه‌دیده‌شناسی تعامل‌گرا» (Interactionist Victimology) نیز معروف است.

است که دولت باید آن را به منزله یکی از جنبه‌های سیاست اجتماعی در جهت‌گیری‌های قانون‌گذارانه- قضایی- اجرایی خود بگنجد و در این راستا، همکاری و مشارکت با جامعه مدنی را نیز برتابد (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۱۱۳). به عبارت دیگر در حوزه بزه‌دیده‌شناسی دولت در سه سطح قانونگذارانه، قضایی و اجرایی باید در کنار جامعه مدنی در یک سطح مشارکتی به حمایت از بزه‌دیدگان جامعه عمل بپوشاند زیرا حمایت از بزه‌دیدگان از گذر پیش‌گیری از بزه‌دیدگی، جلوه‌ای از کنترل و پاسخ به پدیده مجرمانه در تعریف سیاست جنایی است.^۱

بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای هم از این مقوله مستثنی نبوده و همانند سایر قربانیان جرایم نیازمند توجه و حمایت ویژه مجامع بین‌المللی و قانونگذاران داخلی می‌باشد. ویژه از این جهت که، با توجه به ماهیت و خصوصیت فضای مجازی بزه‌دیدگان آن بیشترین صدمات را در مقایسه با قربانیان جرایم فضای سنتی متحمل می‌شوند.

در این راستا در سطح بین‌المللی علاوه بر سند عام بین‌المللی راجع به بزه‌دیدگان تحت عنوان «اعلامیه اصول اساسی عدالت برای بزه‌دیدگان و سوءاستفاده از قدرت»^۲ ۱۹۸۵ که از آن به عنوان «منشور بین‌المللی بزه‌دیدگان» یاد شده است، سند خاصی تحت عنوان «کنوانسیون جرایم سایبر» (Convention on Cyber crime) مصوب شورای اروپا، به عنوان مهم‌ترین سند در حوزه جرایم رایانه‌ای محسوب می‌شود.

در سطح داخلی آنچه که موجود است قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸ است که عمدتاً ملهم از کنوانسیون جرایم سایبر می‌باشد تصویب شده است و مقررات دیگری چه عام و خاص در این راستا پیش‌بینی نشده است.

حال بر این اساس پرسش اصلی تحقیق این است که؛ سازکارهای حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای در حقوق کیفری ایران و اسناد بین‌المللی چیست؟ با توجه به پرسش فوق، پرسش‌های فرعی دیگری نیز در این مقاله قابل طرح است.

ژورنال گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱. در کنار اصطلاح «قربانی»، اصطلاح دیگری تحت عنوان «بازآسیب‌دیدگی» (Revictimity) وجود دارد که به معنای ورود بعدی هر گونه آسیب جسمی، روانی و عاطفی به شخص قربانی می‌باشد که بر اساس منشا ایجاد آسیب به سه دسته قربانی‌سازی ثانویه (Secondary Victimization)، قربانی-بزه‌دیده‌سازی دوباره (Revictimization)، قربانی-بزه‌دیده‌سازی مکرر (Repeat victimization) تقسیم شده است. (ایروانیا، ۱۳۸۹: ۳) که به نظر می‌رسد ضرورت حمایت از قربانیان در راستای بازآسیب‌دیدگی مکرر می‌باشد.

2. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, New York, 29 November 1985.

- آیا در حقوق ایران با توجه به تصویب قانون جرایم رایانه‌ای حمایت‌های ویژه و خاصی از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای صورت گرفته است؟
- اسناد بین‌المللی موجود چه سازوکارهایی را در حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای پیش‌بینی نموده است؟

با توجه به پرسش‌های فوق، در این نوشتار ضمن تحلیل گونه‌های حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای در حقوق ایران در قالب حمایت‌های کیفری، شکلی، مادی-معنوی، بین‌المللی و اجتماعی، امکان سنجی چالش‌ها و مشکلات موجود در این زمینه و با نگرش اجمالی تطبیقی به اسناد بین‌المللی به‌ویژه کنوانسیون جرایم سایبر، ظرفیت‌ها و کاستی‌های نظام عدالت جنایی ایران در حمایت از بزه‌دیدگان رایانه‌ای مورد اشاره قرار گیرد.

بر این اساس، با توجه به گوناگونی و گستردگی حمایت از بزه‌دیدگان^۱ می‌توان نحوه حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای^۲ را در چارچوب ذیل طراحی و ترسیم کرد:

۱. حمایت ماهوی

این قسم از حمایت، سنتی‌ترین و متداول‌ترین گونه حمایت از بزه‌دیدگان در چارچوب سیاست جنایی تقنینی شناخته می‌شود که در ساده‌ترین شکل، نیازمند پیش‌بینی ضمانت‌اجرای مشخص و معمولاً کیفری است. مطالبه مجازات از سوی بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای با این واقعیت مرتبط است که از دیدگاه آنها، مرتکبین مستحق مجازات بوده و لذا با حمایت کیفری در واقع دردهای بزه‌دیدگان از سوی جامعه به رسمیت شناخته شده و بدین وسیله جلوه‌ای از نظام عدالت جنایی است. به عبارت دیگر، قوانین کیفری در کنار نقش پیش‌گیرانه که در چارچوب بازدارندگی عام و خاص دارند نقش حمایتی از رهگذر پیش‌گیری از بزه‌دیدگی را نیز به دوش می‌کشند. این گونه حمایت کیفری در دو گونه ساده و مشدد-ویژه قابل بررسی است.

۱. در مورد راهکارهای حمایت از بزه‌دیدگان در سیاست جنایی اسلام رجوع کنید به مقاله؛ راهکارهای حمایت از بزه‌دیدگان در سیاست جنایی اسلام و اسناد بین‌المللی تالیف عبدالکریم اسکندری. (اسکندری، ۱۳۸۷)
۲. هرچند به نظر برخی جرایم رایانه‌ای با جرایم سایبری یکی هستند ولی به نظر ما جرایم سایبری متفاوت از جرایم رایانه‌ای است. آنچه که به نظر می‌رسد این است که جرایم رایانه‌ای آن نوع جرایمی است که در فضای مجازی (چه علیه رایانه و چه به وسیله رایانه) ارتکاب یابد و در واقع فضای مجازی مکان ارتکاب جرایم رایانه‌ای است در حالی که جرایم سایبری مفهوم اعم تر و وسیع‌تری دارد یعنی هر جرمی که در فضای مجازی واقع شود جرم سایبری است از جمله جرایم مخابراتی، جرایم اینترنتی و حتی جرایم از طریق تلویزیون و رادیو. پس می‌توان گفت بین جرایم رایانه‌ای و جرایم سایبری رابطه عموم و خصوص مطلق وجود دارد. (پورقهرمانی، ۱۳۹۱: ۲۸)

۱.۱. حمایت کیفری ساده

قانونگذار به دنبال جرم‌انگاری هر رفتار ممنوعه، ضمانت اجرای آن را نیز تعیین می‌کند این نوع جرم‌انگاری در کنار بازدارندگی از مرتکبان جرایم، تدبیری برای پیش‌گیری از بزه‌دیدگی از گذر حمایت کیفری به شمار می‌رود. مقنن ایران، در قوانین متعدد به جرم‌انگاری‌های اعمال و رفتارهای ممنوعه در محیط رایانه‌ای پرداخته است که در هر کدام از آنها سیاست کیفری خاصی دنبال شده است از جمله؛ قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲، قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت‌های غیر مجاز می‌کنند مصوب^۱ ۱۳۸۶، قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸.

نکته قابل توجه از بررسی قوانین مذکور اینکه، قانون‌گذار در کنار جرم‌انگاری رفتارهای ضداجتماعی باید ضمانت‌اجرای متناسبی را تعیین کند و اگر قانون‌گذار در تعیین ضمانت‌اجراها دچار لغزش شود نقش پیش‌گیرنده و حمایتی قانون عقیم می‌ماند. در حالی که به نظر می‌رسد این اصل (تناسب بزه و کیفر) در سیاست کیفری ایران در قبال جرایم رایانه‌ای رعایت نشده است. برای نمونه «کلاهبرداری کامپیوتری» مندرج در ماده ۶۷ قانون تجارت الکترونیک با ضمانت اجرای «یک تا سه سال حبس و پرداخت جزای نقدی معادل مال مأخوذه» جرم‌انگاری شده است و کلاهبرداری رایانه‌ای مندرج در ماده ۱۳ قانون جرایم رایانه‌ای با کیفرگذاری «یک تا پنج سال حبس یا جزای نقدی از بیست تا یکصد میلیون ریال یا هر دو مجازات» جرم‌انگاری شده است و حال آنکه کلاهبرداری سنتی در ماده ۱ قانون تشدید مرتکبین ارتشاء اختلاس و کلاهبرداری با مجازات «یک تا هفت سال و پرداخت جزای نقدی معادل مال مأخوذه» جرم‌انگاری شده است. این در حالی است که از لحاظ ماهیت فرقی بین بزه‌دیدگی جرم واحد مندرج در قوانین متعدد وجود ندارد و حتی بزه‌دیدگی در محیط سایبری و رایانه‌ای بیشتر از محیط سنتی است و لذا حمایت کیفری مندرج در قانون جرایم رایانه‌ای به تنهایی برای پیش‌گیری از بزه‌دیدگی کافی نیست و در کنار آن باید ضمانت‌اجراهای اجتماعی متناسب و متنوع نیز در نظر گرفته شود.

کنوانسیون جرایم سایبر نیز در راستای حمایت کیفری از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای با ارائه فهرست حداقل جرایم، راهبردهایی را برای کشورهای عضو ارائه می‌دهد تا کشورها موارد مندرج در کنوانسیون (مواد ۲-۱۳) را در قوانین خویش جرم‌انگاری کنند که البته این فهرست مانع از بسط محدوده فوق در حقوق داخلی نیست.

جرم‌انگاری اعمال «شروع به جرم»، «مشارکت در جرم» و نیز به رسمیت شناختن مسئولیت کیفری برای «اشخاص حقوقی» در کنوانسیون جرایم سایبر تدابیر دیگری برای حمایت از

۱. ماده ۱۰- انتشار آثار مستهجن و مبتذل از طریق ارتباطات الکترونیکی و سایتهای کامپیوتری یا وسیله و تکنیک مشابه دیگر از مصادیق تکثیر و انتشار محسوب و مرتکب حسب مورد به مجازات مقرر در این قانون محکوم می‌شود.

بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای است. همچنین در راستای حمایت از بزه‌دیدگان، کشورهای عضو ملزم شده‌اند به گونه‌ای اقدام به وضع قوانین و سایر تدابیر کنند که در صورت لزوم اطمینان دهند جرایم مندرج در کنوانسیون از مجازات‌هایی مؤثر، بازدارنده و مناسب (Effective, proportionate and dissuasive sanctions) که شامل مجازات سلب آزادی (liberty deprivation of) می‌شود برخوردارند (ماده ۱۳)

۲.۱. حمایت کیفری مشدد و ویژه^۱

اگر جرم انگاری همراه با پیش‌بینی یک ضمانت اجرای کیفری مناسب، ساده‌ترین گونه حمایت کیفری است گاهی مصالح سیاست جنایی اقتضاء می‌کند که با تشدید ضمانت اجراها به این حمایت کیفری جامه عمل پوشانده شود و به عبارتی به یک حمایت کیفری افتراقی می‌انجامد. این تدبیر، گونه ویژه‌ای از تشدید شخصی است که با تأکید بر شخص بزه‌دیده، حمایت کیفری از او را دنبال می‌کند. بر پایه این یافته‌ها، آسیب‌پذیری برخی از اشخاص مانند زنان و کودکان به دلایلی همچون جنس و سن، آنان را بیش از دیگران شایسته توجه و حمایت ویژه می‌سازد (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۸۳). که به این نوع حمایت از بزه‌دیدگان، اصطلاحاً حمایت از «بزه‌دیدگان خاص» می‌گویند (زکوی، ۱۳۹۰: ۵۷-۵۳) حال پرسش این است که رویکرد سیاست جنایی ایران در قبال بزه‌دیدگان خاص جرایم رایانه‌ای چگونه است؟

یکی از بزه‌دیدگان خاص که در محیط رایانه‌ای بیشتر در معرض بزه‌دیدگی خاصی هستند کودکان و بهره‌برداری از آنها در هرزه نگاری است در این راستا مقنن ایرانی در قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت‌های غیرمجاز می‌نمایند. (مصوب ۱۳۸۶) در تبصره ۳ ماده ۳ مقرر نموده است:

«استفاده از صغار برای نگهداری، نمایش، عرضه، فروش و تکثیر نوارها و لوح‌های فشرده

غیرمجاز موضوع این قانون موجب اعمال حداکثر مجازاتهای مقرر برای عامل خواهد بود»

در نگاه اول، به نظر می‌رسد قانون‌گذار درصدد حمایت کیفری ویژه از کودکان در قبال هرزه‌نگاری بوده است در صورتی که چنین نیست زیرا قانون‌گذار به آثار غیرمجاز اشاره کرده است نه آثار سمعی و بصری مستهجن و مبتذل. و بنابراین قانون‌گذار جرایم مذکور در متن، مواد ۱ و ۲

۱. برخی از متخصصان امر، حمایت کیفری را چهار گونه دانسته‌اند: ۱- حمایت کیفری ساده ۲- حمایت کیفری تشدید ۳- حمایت کیفری ویژه و ۴- حمایت کیفری دنباله دار (رایجیان اصلی، ۸۱، ۱۳۹۰ به بعد) ولی به نظر می‌رسد که حمایت کیفری تشدید و دنباله دار در راستای حمایت کیفری ویژه است و با کمی تسامح با هم منطبق هستند و نمی‌توان برای آنها عنوان‌های مستقلی قائل شد.

این قانون را مدنظر داشته که جرایم نسبتاً سبکی‌اند و غالباً به نقض حق نشر مربوط می‌شوند (زینالی، ۱۳۸۷: ۲۹۰).

از سوی دیگر هرزه‌نگاری کودکان (Child pornography) در لایحه پیشنهادی جرایم رایانه‌ای با تأسی از کنوانسیون جرایم سایبر مورد توجه قرار گرفته بود ولی در تصویب نهایی قانون‌گذار ایران برخلاف نظر تدوین‌کنندگان لایحه که همسو با معیارهای جهانی بود، با عدم پذیرش، به رویکرد مطلق هرزه‌نگاری رایانه‌ای مبادرت کرده‌اند. ماده ۱۴ قانون جرایم رایانه‌ای^۱ که در ذیل فصل «جرایم علیه اخلاق و عفت عمومی» آمده است، ضمن کاهش مجازات‌های مقرر، در قانون «مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت‌های غیرمجاز می‌نمایند»؛ هیچ‌گونه رویکرد افتراقی از رهگذر کیفرگذاری مشدد به دلیل کودکی بزه‌دیده اتخاذ نکرده است (زینالی، ۱۳۸۷: ۲۹۳؛ بای، پورقهرمانی، ۱۳۸۸: ۱۲۰؛ محسنی، ۱۳۹۰). در حالی که این رویکرد با اسناد خاص هرزه‌نگاری کودکان مغایرت دارد. که این اسناد خاص بیشتر مصوب سال ۱۹۹۹ می‌باشد که سال بااهمیتی در زمینه توجه جامعه جهانی به هرزه‌نگاری کودکان در فضای مجازی است. که از جمله آنها کنفرانس پکن (۱۹۹۹) در مورد «مبارزه با استفاده از اینترنت برای استثمار کودکان»^۲ می‌باشد که بخشی از توصیه‌های گروه کاری این کنوانسیون به اقدامات قانون‌گذاری مربوط می‌شود بر اساس این توصیه‌ها:

- هر کشور باید اطمینان حاصل کند که قوانین آن در زمینه هرزه‌نگاری کودکان و سوء استفاده جنسی از اطفال، استفاده از اینترنت را برای ارتکاب یا تسهیل این جرایم منع می‌کند.

۱. ماده ۱۴ «هرکس به وسیله سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده محتویات مستهجن را تولید، ارسال، منتشر، توزیع یا معامله کند یا به قصد ارسال یا انتشار یا تجارت تولید یا ذخیره یا نگهداری کند، به حبس از نود و یک روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج تا چهل میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد.
- تبصره ۱ - ارتکاب اعمال فوق در خصوص محتویات مبتذل موجب محکومیت به حداقل یکی از مجازات‌های فوق می‌شود. محتویات و آثار مبتذل به آثاری اطلاق می‌گردد که دارای صحنه‌ها و صور قبیحه باشد.
- تبصره ۲ - هرگاه محتویات مستهجن به کمتر از ده نفر ارسال شود، مرتکب به یک تا پنج میلیون ریال جزای نقدی محکوم خواهد شد.
- تبصره ۳ - چنانچه مرتکب اعمال مذکور در این ماده را حرفه خود قرار داده باشد یا بطور سازمان‌یافته مرتکب شود چنانچه مفسد فی‌الارض شناخته نشود، به حداکثر هر دو مجازات مقرر در این ماده محکوم خواهد شد.
- تبصره ۴ - محتویات مستهجن به تصویر، صوت یا متن واقعی یا غیرواقعی اطلاق می‌شود که بیانگر برهنگی کامل زن یا مرد یا اندام تناسلی یا آمیزش یا عمل جنسی انسان است.» (در مورد تجزیه و تحلیل مواد مربوطه به پورنوگرافی در قانون جرایم رایانه‌ای مراجعه کنید به منبع: اسکندر زاده شانجانی، ۱۳۸۹، صص ۷۲-۷۹)

2. International Conference on Combating Child Pornography on the Internet 1999

- هر کشور باید هرزه نگاری کودکان را به گونه‌ای تعریف کند که تصاویری را که به صورت الکترونیکی ساخته یا تغییر داده شده است را در برمی‌گیرد.
- تصاویر ساختگی ایجاد شده الکترونیکی باید در حقوق کیفری هر کشور گنجانده شود به گونه‌ای که توزیع و مالکیت هرزه‌نگاری اطفال را ممنوع سازد.

کنفرانس بعدی مربوط به کنفرانس وین «مبارزه با هرزه‌نگاری کودکان در اینترنت ۱۹۹۹»^۱، می‌شود که در این کنفرانس یکی از چالش‌های اصلی مبارزه با هرزه‌نگاری، تفاوت حقوق کیفری ماهوی کشورها، راجع به اشکال ممنوعه هرزه‌نگاری کودکان و محتوای هرزه‌نگاری و سن کودک بیان شده است. تفاوت عناصر جرم نیز پس از جرم انگاری موجبات اختلاف را فراهم ساخته است در حالی که برخی کشورها تولید، توزیع و تصاحب هرزه‌نگاری را واجد جنبه کیفری می‌دانند برخی دیگر تصاحب را جرم نمی‌دانند. بنابراین کنفرانس پذیرش معیارهای حداقلی بین‌المللی در زمینه هرزه‌نگاری کودکان را بر اساس یک تعریف متداول پیشنهاد می‌کند. هم‌چنین توصیه می‌کند کشورها تصاحب، تولید، توزیع، واردات، صادرات، انتقال و تبلیغ هرزه‌نگاری از طریق سیستم رایانه‌ای را از طریق وسایل ذخیره الکترونیکی واجد جنبه کیفری بشناسند و نیز تعریف هرزه‌نگاری کودکان را در زمینه ممنوعیت کیفری به هرزه‌نگاری کودکان ساختگی گسترش دهند^۲ (حسینی، ۱۳۸۲: ۶۷؛ نگهی، ۱۳۹۱: ۱۴۳).

اجلاس یونسکو در زمینه «سوءاستفاده جنسی از کودکان، هرزه‌نگاری کودکان و کودک‌دوستی در اینترنت»^۳ ۱۹۹۹ اقدام دیگری در راستای حمایت از کودکان در محیط اینترنت است. در روزهای هجدهم و نوزدهم ژانویه ۱۹۹۹، حدود ۳۰۰ نفر از متخصصان حوزه مراقبت و محافظت از کودکان، متخصصان اینترنت و ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (Internet service provider)، نمایندگان رسانه‌ها، نهادهای مجری قانون و نمایندگان دولت، در اجلاس اصلی یونسکو در پاریس، به منظور بررسی راه‌های مبارزه با کودک‌دوستی و هرزه‌نگاری کودکان در اینترنت گرد هم آمدند. نشست کارشناسان با در نظر گرفتن کارهای قبلی انجام شده، یک برنامه اقدام (Action Plan) را فراهم و اعلامیه‌ای صادر کرد که به برخی از مفاد آن در ادامه اشاره می‌شود. در این اعلامیه آمده است:
«همانطور که استفاده از اینترنت گسترش می‌یابد، خطر رویارویی اطفال با مطالب نامناسب و به ویژه فعالیت‌های مجرمانه توسط کودک‌دوستان و هرزه‌نگاران کودک نیز افزایش

1. International conference on "Combating Child Pornography on the Internet" September 29 - October 1, 1999 in Vienna

۲. در مورد سوء استفاده از کودکان در اینترنت رجوع کنید به مجموعه مقالات مرتبط در این زمینه (Davidson and Gottschalk, 2011)

۳. برای مطالعه متن این سند، ر.ک: www.unesco.org/webworld-screen/cons-index.html

می‌یابد. اگرچه منافع اینترنت از خطرهای بالقوه آن به مراتب بیشتر است، اما نمی‌توان این خطرها را نادیده انگاشت. اگر این خطرها بی‌پاسخ بماند، تهدیدی به اطفال تحمیل خواهد کرد و به مقاومتی در برابر استفاده از اینترنت در آینده تبدیل خواهد شد...».

در این اعلامیه، بر نقش یونسکو در ارتباط با قوانین و مقررات در چارچوب کاری ذیل تأکید شده است:

- قانونمندی‌سازی هدفمند از سوی کسانی که علیه هرزه‌نگاری کودکان فعالیت می‌کنند، از جمله حمایت از قوانین ضد هرزه‌نگاری کودکان که تصاحب آن را نیز دربرمی‌گیرند؛

- در کنار قانون‌گذاری، یونسکو باید به ترویج هماهنگ‌سازی قانونی نیز بپردازد. این اسناد، زمینه سند الزام‌آور ویژه‌ای را در سطح جهانی فراهم می‌کنند (زینالی، ۱۳۸۷: ۲۷۴).

«پروتکل الحاقی به کنوانسیون حقوق کودک راجع به فروش، فحشاء و هرزه‌نگاری کودکان» (۲۰۰۰)^۱ یک سند الزام‌آور جهانی دیگری است^۲، که بر نگرانی روند رو به افزایش و قابل توجه هرزه‌نگاری کودکان تأکید شده است. همچنین، با یادآوری «کنفرانس بین‌المللی مبارزه با هرزه‌نگاری کودکان در اینترنت» در سال ۱۹۹۹، به بیانیه پایانی آن که خواستار شده بود تولید، توزیع، صدور، انتقال، ورود، تملک ارادی و تبلیغ هرزه‌نگاری کودکان در سطح جهانی جرم محسوب شود، تأکید شده است. در این راستا، ماده (۳) کنوانسیون در بند «ج» قسمت اول، به الزام دولت‌ها به جرم‌انگاری تولید، توزیع، انتشار، ورود، صدور، عرضه، فروش یا تصاحب هرزه‌نگاری کودک برای مقاصد مذکور به گونه‌ای که در ماده (۲) بیان شده اشاره کرده است.

1. The optional protocol to the convention on the rights of the children on the sale of children child prostitution child pornography

۲. پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک یکی از مصوبه‌های سازمان ملل بعد از کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹ است که در راستای حمایت از اطفال در ۲۵ می ۲۰۰۰ به تصویب و از ۸ ژانویه ۲۰۰۲ هم قدرت اجرایی یافته است. مبنای تصویب پروتکل مذکور از این جا نشأت می‌گیرد که در سال ۱۹۹۳ نماینده دائم کوبا در سازمان ملل متحد نظر مجمع عمومی را به وضعیت نامطلوب کودکانی که مورد سوء استفاده جنسی قرار گرفته و به فحشاء کشیده می‌شد جلب نمود و بر ضرورت اتخاذ اقدامات مقتضی جهت ممانعت از خرید و فروش کودکان تأکید نمود. بنابه پیشنهاد این دولت و بر اساس قطعنامه ۱۹۹۵/۷۸ کمیسیون حقوق بشر یک گروه کاری تخصصی تشکیل گردید که در این خصوص مطالعه نمود و ساز و کارهای ضروری جهت محو این پدیده را ارایه نمایند حاصل کار این گروه پیش نویس پروتکلی بود که در اجلاس ۴۸ مجمع عمومی طی قطعنامه ای تحت عنوان «ضرورت اتخاذ اقدامات مؤثر بین‌المللی برای پیش‌گیری از فروش، فحشاء و پورنوگرافی کودکان به تصویب رسید (مصفا، ۱۳۸۳: ۲۲).

در کنار اشاره به مصادیق مذکور، این سند الزام‌آور بین‌المللی، در بند «ج» ماده (۲) هرزه‌نگاری کودکان را چنین تعریف می‌کند:

«۱. هرزه‌نگاری کودکان به هرگونه نمایش کودکان درگیر در فعالیت‌های واقعی یا مجازی بارز جنسی با هر وسیله یا هرگونه نمایش اندام جنسی کودک برای اهداف جنسی اطلاق می‌شود».

بنابراین، تعریف مذکور نه تنها نمایش کودک درگیر در فعالیت جنسی به صورت ساختگی و مجازی را به رسمیت شناخته است، بلکه لزومی ندارد این فعالیت جنسی با یک انسان باشد، بلکه با هر وسیله‌ای باشد، هرزه‌نگاری محسوب می‌شود. همچنین، نمایش اندام تناسلی کودک برای مقاصد جنسی نیز بدون اینکه درگیر یک فعالیت جنسی باشد، جرم محسوب شده است.

همچنین، طبق بند «ج» قسمت (۲) ماده (۳)، رفتارهای مشمول هرزه‌نگاری، برای جرم محسوب شدن حتماً باید برای مقاصد مذکور در ماده (۳) ارتکاب یابند که شامل مواردی از قبیل: خرید و فروش کودکان، عرضه و در اختیار گرفتن خرید یا تأمین کودک برای فحشاء، می‌شود. بنابراین، قصد خاص مرتکب، از شرایط تحقق جرم است (خسروشاهی و پورقهرمانی، ۱۳۸۸: ۸۲-۶۱؛ زینالی، ۱۳۸۷: ۲۷۵-۲۷۴).

سند مهم دیگر در این زمینه «کنوانسیون جرایم سایبر» (۲۳ سپتامبر ۲۰۰۱) است این کنوانسیون، اولین معاهده بین‌المللی در زمینه جرایم ارتکاب‌یافته از طریق اینترنت و سایر شبکه‌های رایانه‌ای است که به موضوعات خاصی نظیر نقض حق نشر، کلاهبرداری رایانه‌ای، جعل رایانه‌ای، امنیت شبکه‌ای و هرزه‌نگاری سایبری کودکان می‌پردازد. در مقدمه این سند الزام‌آور، یکی از اهداف اصلی آن به‌عنوان یک اولویت، تدارک یک سیاست جنایی مشترک در حمایت از جامعه در برابر جرایم سایبر و به‌طور ویژه از رهگذر تصویب قوانین مناسب و تحکیم همکاری‌های بین‌المللی عنوان شده است. همچنین، بر هماهنگ‌سازی عناصر حقوق جزای ماهوی در سطح ملی تأکید شده است.

ماده (۹) این کنوانسیون، ذیل «جرایم مرتبط با محتوا» (Content-related offences) به «جرایم راجع به هرزه‌نگاری کودکان» (Offences related to child pornography) اختصاص یافته است. در گزارش توجیهی کنوانسیون، درباره هدف از وضع این ماده آمده است:

«ماده ۹ به دنبال تقویت اقدامات حمایتی از کودکان، از جمله حفاظت از آنها در برابر بهره‌کشی جنسی با روزآمد کردن قوانین کیفری به منظور پیش‌گیری مؤثر از استفاده از سیستم‌های رایانه‌ای در ارتکاب جرایم جنسی علیه کودکان است»^۱.

این ماده، هماهنگ با رویکرد جهانی ممنوعیت هرزه‌نگاری کودکان در پروتکل الحاقی به کنوانسیون حقوق کودک راجع به فروش، فحشاء و هرزه‌نگاری کودکان وضع شده است. ماده (۹) بیان می‌دارد:

۱. هر یک از اعضا باید به گونه‌ای اقدام به وضع قوانین و مقررات کنند که در صورت لزوم

براساس حقوق داخلی خود هرگونه اقدامات عمومی و غیرحق زیر را جرم‌انگاری کنند:

الف) تولید هرزه‌نگاری کودکان به قصد انتشار از طریق سیستم رایانه‌ای؛

ب) ارائه یا در دسترس قرار دادن هرزه‌نگاری کودکان از طریق سیستم رایانه‌ای؛

پ) توزیع یا ارسال هرزه‌نگاری کودکان از طریق سیستم رایانه‌ای؛

ت) فراهم آوردن هرزه‌نگاری کودکان از طریق سیستم رایانه‌ای برای خود یا دیگری؛

ث) تملک یا در اختیار داشتن هرزه‌نگاری کودکان در سیستم رایانه‌ای یا ذخیره‌سازی داده رایانه‌ای».

این ماده جنبه‌های مختلف تولید الکترونیکی، تصاحب و توزیع تصاویر مستهجن از کودکان را جرم‌انگاری می‌کند. اکثر کشورها قبلاً تولید و توزیع سنتی تصاویر کودکان را جرم‌انگاری کرده بودند، اما با توجه به افزایش رو به رشد اینترنت به‌عنوان ابزار و وسیله اصلی چنین مواردی، این نیاز به شدت احساس می‌شود که مواد خاصی از یک ابزار قانونی بین‌المللی جهت مبارزه با این مشکل جدید استثمار جنسی و به خطر انداختن کودکان اختصاص یابد. این باور گسترده وجود داشت که موارد مذکور و فعالیت‌های برخط مرتبط با هرزه‌نگاری کودکان، نظیر تبادل ایده‌ها، رُباب‌ها و اطلاع‌رسانی بین افراد کودک‌دوست، نقش مهمی در تشویق و یا تسهیل جرایم جنسی علیه کودکان ایفا می‌کنند.

و در نهایت «کنوانسیون شورای اروپا راجع به حمایت از کودکان در برابر بهره‌کشی و سوءاستفاده جنسی»^۲ اقدام دیگری در راستای حمایت از کودکان است. ماده (۲۰) این کنوانسیون،

۱. «گزارش توجیهی کنوانسیون جرایم سایبر»، ترجمه امیرحسین جلالی فراهانی، کمیسیون سیاست جنایی، مرکز

مطالعات توسعه قضایی، ۱۳۸۷، ص ۴۵.

2. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, Lanzarote, 25 X (2007) Council of Europe Treaty Series, No. 201.

با عنوان «جرایم مرتبط با هرزه‌نگاری کودکان»، کشورهای عضو را به اتخاذ تدابیر قانون‌گذاری ضروری نسبت به تضمین ممنوعیت کیفری ارتکاب رفتارهای ذیل مکلف کرده است:

الف) تولید هرزه‌نگاری کودکان؛

ب) ارائه یا در دسترس قرار دادن هرزه‌نگاری؛

پ) توزیع یا انتشار هرزه‌نگاری کودکان؛

ت) تهیه هرزه‌نگاری کودکان برای خود یا دیگری؛

ث) در اختیار داشتن یا تصاحب هرزه‌نگاری کودکان؛

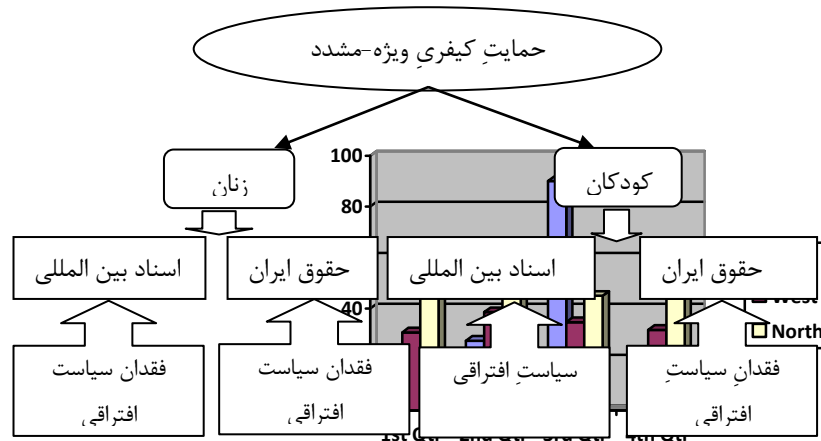
ج) ذخیره‌سازی عالمانه هرزه‌نگاری کودکان از طریق فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی.

همانطور که ملاحظه می‌شود در اسناد بین‌المللی نسبت به کودکان بزه‌دیده ناشی از جرایم رایانه‌ای رویکرد افتراقی در پیش گرفته شده است در حالی که در حقوق داخلی ایران به‌ویژه در قانون جرایم رایانه‌ای که در واقع قانون خاص محسوب می‌شود تفاوتی بین بزه‌دیدگان عادی و کودک ملاحظه نمی‌شود. باوجود این مساله قانون‌گذار در باب حمایت آیین دادرسی در بند (د) ماده ۲۸ (بند ماده ۶۶۴ق.آ.د.ک ۱۳۹۲) بیان داشته است که دادگاه‌های ایران در موارد ذیل صالح به رسیدگی خواهند بود:

«جرایم رایانه‌ای متضمن سوء استفاده از اشخاص کم‌تراز هجده سال، اعم از آنکه مرتکب یا بزه‌دیده ایرانی یا غیرایرانی باشد...».

حمایت‌های ویژه و افتراقی که می‌توان در حوزه جرایم رایانه‌ای مورد بررسی قرار داد این‌که بر اساس بند «الف» ماده (۵) قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت‌های غیرمجاز می‌کنند مصوب ۱۳۸۶، «وسیله تهدید قرارداد آثار مستهجن به هر منظور نامشروع و غیرقانونی» به‌عنوان جرمی مستقل از هرزه‌نگاری می‌تواند در جلوگیری از اجبار کودکان به فحشا از رهگذر هرزه‌نگاری آنها و سپس تهدید افشاء مؤثر باشد. همچنین بر اساس بند «ب» ماده ۵ قانون مذکور، از «محل‌های اختصاصی بانوان» در قبال هرزه‌نگاری حمایت کیفری ویژه شده است که بخشی از آنها را دختران نوجوان و کودک تشکیل می‌دهند (برای مطالعه بیشتر رک؛ عالمی ۱۳۸۸: ۳۷۱-۳۸۸؛ مالجو، ۱۳۸۸: ۴۵۱-۴۶۱؛ ایروانیان و دیگران، ۱۳۸۹).

لازم به یادآوری است که یکی از بزه‌دیدگان خاص در این زمینه قشر زنان می‌باشد که نه در حقوق داخلی و نه در اسناد بین‌المللی راجع به جرایم رایانه‌ای، وجود چتر حمایتی از این نوع بزه‌دیدگی به فراموشی سپرده شده است.

۲. حمایت شکلی

حمایت شکلی^۱ (آیین دادرسی مدار) عبارتست از پیش‌بینی سازوکارهایی برای احقاق این حق‌ها و برآورده کردن نیازهای بزه‌دیدگان بویژه «جبران خسارت» (Restitution) یا تسهیل آن در سراسر فرایند جنایی. از آنجا که این حق‌ها به طور معمول در قوانین آیین دادرسی جنایی به رسمیت شناخته می‌شود از آن می‌توان به «ساز و کارهای مبتنی بر آیین دادرسی» (procedural mechanisms) یا «آیین دادرسی مدار» نیز یاد کرد (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۹۷).

علاوه بر سازکارهای کلی که در مورد حمایت شکلی از بزه‌دیدگان، وجود دارد از جمله حق داشتن وکیل در سراسر فرایند جنایی، حق طرح دعوی ضرر و زیان و پیش‌بینی شرایط آن، حق درخواست پژوهش از دعوی ضرر و زیان و... (آشوری و خدادادی، ۱۳۹۰، صص ۳۳-۳؛ یوسفی مراغه، ۱۳۹۱: ۴۶-۴۰). قانون‌گذار در قانون جرایم رایانه‌ای در بخش دوم مربوط به آیین دادرسی جرایم رایانه‌ای،^۲ حمایت‌های شکلی ویژه‌ای از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای کرده است.

در باب صلاحیت، قانون‌گذار در برخی موارد با توجه به وضعیت بزه‌دیده مراجع قضایی ایران را صالح به رسیدگی دانسته است. بر اساس بند (ج) ماده ۲۸ قانون جرایم رایانه‌ای (بند پ) ماده ۶۶۴ قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۲):

۱. به نظر می‌رسد که حمایت شکلی هم جزو تقسیم‌بندی حمایت کیفری قرار گیرد ولی به لحاظ عدم خلط بحث از هم تفکیک شده است.

۲. با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ مواد مربوطه به آیین دادرسی جرایم رایانه‌ای به بخش دهم قانون مذکور (مواد ۶۸۷-۶۶۴) منتقل یافته است.

«جرم توسط هر ایرانی یا غیرایرانی در خارج از ایران علیه سازمان‌های رایانه‌ای و مخابراتی و تارنماهای (وب سایت‌های) مورد استفاده یا تحت کنترل قوای سه گانه یا نهاد رهبری یا نمایندگی‌های رسمی دولت یا هر نهاد یا موسسه‌ای که خدمات عمومی ارائه می‌دهد یا علیه تارنماهای (وب سایت‌های) دارای دامنه مرتبه بالای کد کشوری ایران در سطح گسترده ارتکاب یافته باشد»

که به نظر می‌رسد این بند از ماده که به تعبیر برخی صلاحیت حمایتی (Protective Principle) یا (واقعی) محسوب می‌شود (جلالی فراهانی، درآمدی بر این دادرسی کیفری جرایم سایبری، ۱۳۸۹: ۱۷۲) در راستای حمایت شکلی از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای می‌باشد. و حتی دیوان عالی کشور در رای وحدت‌رویه‌ای (۷۲۹-۱۳۹۱/۱۲/۱) بر این مبنا نظر داده است:

«نظر به این که در صلاحیت محلی، اصل صلاحیت دادگاه محل وقوع جرم است و این اصل نیز مستفاد از ماده ۲۹ قانون جرایم رایانه‌ای (مصوب ۱۳۸۸) مورد تأیید قانون‌گذار قرار گرفته. بنابراین در جرم کلاهبرداری مرتبط با رایانه، هر گاه تمهید مقدمات و نتیجه حاصله از آن در حوزه‌های قضایی مختلف صورت گرفته باشد، دادگاهی که بانک افتتاح کننده حساب زیان‌دیده از بزه که پول به طور متقلبانه از آن برداشت شده در حوزه آن قرار دارد، صالح به رسیدگی است.»

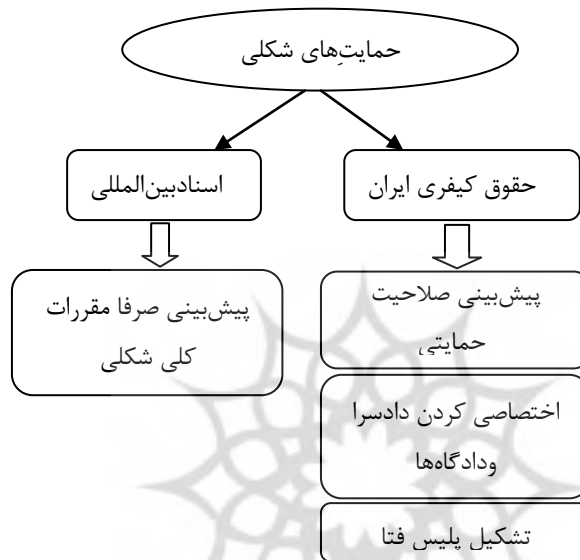
مبنای این حق در مواد ۴ و ۵ کنوانسیون جرایم به نوعی مطرح شده است ولی بر خلاف صلاحیت‌های سرزمینی و تابعیتی، کنوانسیون جرایم سایبر هیچ اشاره‌ای به حق کشورها در اعمال این قسم از صلاحیت فراسرزمینی نکرده است که جای تامل دارد (همان، ۱۵۲).

همچنین بر اساس بند (د) ماده ۲۸ (ماده ۶۶۴ ق.آ.دک ۹۲) یکی از مواردی که دادگاه‌های ایران صلاحیت دارند و در راستای بزه‌دیده محوری است اینکه: «جرایم رایانه‌ای متضمن سوء استفاده از اشخاص کمتر از ۱۸ سال اعم از آنکه مرتکب یا بزه‌دیده ایرانی یا غیرایرانی باشد». حمایت شکلی دیگر از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای اختصاص دادن برخی از شعب دادسرا و دادگاه‌ها برای رسیدگی به جرایم رایانه‌ای است بر اساس ماده ۳۰ قانون جرایم رایانه‌ای (ماده ۶۶۶ ق.آ.د.ک ۹۲):

«قوه قضائیه موظف است به تناسب ضرورت شعبه یا شعبی از دادسرا، دادگاه‌های کیفری یک، کیفری دو، اطفال و نوجوانان، نظامی و تجدیدنظر را برای رسیدگی به جرایم رایانه‌ای

اختصاص دهد» و بر اساس تبصره ماده فوق «قضات دادسرا و دادگاه‌های مذکور از میان قضاتی که آشنایی لازم به امور رایانه دارند انتخاب خواهند شد»^۱

«اختصاصی کردن شعب دادسراها و دادگاه‌ها» و نیز «متخصص کردن قضات دادگاه‌ها» می‌تواند نقطه عطفی بر حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای در راستای مراجعه به دادگاه صالح باشد که البته در این راستا پلیس جرایم سایبری یا پلیس فتا (فضای تبادل اطلاعات)^۲ که به صورت تخصصی در این راستا فعالیت می‌کند می‌تواند نقطه مثبتی در حمایت از بزه‌دیدگان تلقی شود.

۳. حمایت مالی و معنوی (سازو کار جبران آثار ناشی از بزه‌دیدگی)

پیش‌بینی ساز و کار جبران آثار ناشی از بزه‌دیدگی یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های حقوق کیفری در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای می‌باشد. برخلاف مؤلفه‌های حمایتی پیشین، آثار

۱. قوه قضاییه از سال ۱۳۸۲ با برگزاری کلاس‌های آموزش ضمن خدمت قضات دو عنوان درسی آموزشی در خلال برنامه‌های دوره گنجانده است که عبارتند از، «جرایم سایبر» برای قضات کیفری و «حقوق فناوری اطلاعات» برای قضات حقوقی

۲. با توجه به تصویب قانون جرایم رایانه‌ای در مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۸۸ و لزوم تعیین ضابط قضایی برای این قانون و نیز مصوبات کمیسیون افتای دولت جمهوری اسلامی ایران مبنی بر تشکیل پلیس فضای تولید و تبادل اطلاعات، این پلیس در بهمن‌ماه سال ۱۳۸۹ به دستور فرماندهی محترم نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، تشکیل گردید.

سازوکار جبران، به‌طور مستقیم بر بزه‌دیدگان جرایم فوق تبلور می‌یابد و هرچه گسترده باشد از گسترش آسیب وارده در اثر ارتکاب جرم علیه بزه‌دیدگان جلوگیری می‌کند. جبران آثار بزه‌دیدگی شامل جبران خسارت، پرداخت غرامت (Compensation)، اعاده وضع به حالت سابق (یوسفی مراغه، پاییز ۱۳۸۸: ۱۷۷-۱۷۴)، اعاده حیثیت یا توان بخشی و تاوان است.^۱ این سازوکار به دوشکل رسمی (formal remedy) (جبران خسارت مادی و معنوی و نیز پرداخت غرامت، دولتی، عمومی و فردی) و غیررسمی (Informal remedy) (مثل میانجیگری (Mediation)، سازش (Conciliation)، داوری (Arbitration)، صلح و آشتی (Peacemaking)) قابل اعمال است. در جمهوری اسلامی ایران جبران پذیری مالی خسارت‌های مادی به‌طور کلی پذیرفته شده است. (ماده ۲۱۴ ق.م.ا. مصوب ۹۲ و ماده ۱۴ ق.آ.د.ک مصوب ۹۲) و از این جهت می‌توان گفت که نظام کیفری ایران هم سو با اصول و معیارهای پذیرفته شده در زمینه حمایت‌های مالی، جبران خسارت مادی (Material restitution) را مبنای حمایت مالی از بزه‌دیدگان قرار داده است. (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۸۷). که جلوه‌هایی از آن هم به نوعی در قوانین مرتبط با جرایم رایانه‌ای متبلور یافته است از جمله در بحث کلاهبرداری مرتبط با رایانه (ماده ۳ قانون جرایم رایانه‌ای) و نیز کلاهبرداری کامپیوتری (مندرج در ماده ۶۷ قانون تجارت الکترونیک) علاوه بر مجازات‌های مندرج، شخص مرتکب باید به «رد مال» هم محکوم شود. و نیز در ماده ۷۸ قانون تجارت الکترونیک آمده است: «هرگاه در بستر مبادلات الکترونیکی در اثر نقض یا ضعف سیستم‌های موبس‌سات خصوصی و دولتی، به جز در نتیجه قطع فیزیکی ارتباط الکترونیکی، خسارتی به اشخاص وارد شود موسسات مزبور مسئول جبران خسارت وارده می‌باشند مگر اینکه خسارت وارده ناشی از فعل اشخاصی باشد که در این صورت جبران خسارت بر عهده این اشخاص خواهد بود»

ماده مذکور نقطه عطف مثبتی در راستای حمایت از بزه‌دیدگان می‌تواند تلقی شود. هرچند در قانون جرایم رایانه‌ای، آن‌طور که شایسته و بایسته است به بحث حمایت‌های مالی پرداخته نشده است ولی به نظر می‌رسد عدم ذکر به معنای عدم جبران نیست و از اصول و قواعد عمومی این امر قابل استنباط است.

در کنار جبران خسارت مادی، حمایت‌های معنوی (عاطفی و حیثیتی) هم نسبت به بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای باید مورد توجه قرار گیرد. روشن است که هر جرمی گذشته از خسارت‌های مادی، آزرده‌گی خاطر بزه‌دیده را نیز به همراه دارد. (Curran, 2007, p.919) این آزرده‌گی خاطر که از آسیب به عواطف و احساسات فرد یا حیثیت شخص برمی‌خیزد و در جرم‌های مختلف بازتاب‌های گوناگون دارد «درد و رنج عاطفی و حیثیتی» (emotional suffering) نامیده می‌شود. (رایجیان

۱. در مورد تجربه کشورها در زمینه جبران خسارت از بزه‌دیدگان جرم رجوع شود به: فرکلتن، ۱۳۸۴، صص ۱۰۰-۵۷

اصلی، ۱۳۹۰: ۹۰؛ یوسفی مراغه، بهار ۱۳۸۸: ۲۰۳-۱۹۸) جبران درد و رنج‌های عاطفی به دلیل برآوردناپذیری مالی از جبران خسارات مادی جداست. حمایت عاطفی کمک‌های روانشناسانه‌ای است که برای ترمیم درد و رنج‌های عاطفی بزه‌دیدگان انجام می‌شود و پیش از هر چیز نقش روانشناسان و روان‌کاوان در آن برجسته است. حمایت عاطفی از بزه‌دیدگان را می‌توان از گذر مراکز خصوصی روان‌درمانی بهره‌مند از روان‌شناسان متخصص تضمین کرد (فیلیزولا، ۱۳۷۹: ۱۳۰).

از نظر سیاست‌جنایی، مقنن قانون جرایم رایانه‌ای به جبران خسارت معنوی (Immaterial restitution) توجه آن چنانی نداشته است، به نحوی که در برخی موارد به صرف جرم‌انگاری اعمالی که علیه حیثیت افراد است (با ضمانت اجراهای نسبتاً ضعیف حبس یا جزای نقدی) اکتفا شده است (مواد ۱۸-۱۶) و به جبران ضرر و زیان معنوی ناشی از بزه‌دیدگی جرایم مذکور توجه خاصی نشده است و صرفاً در ماده ۱۸، آن هم به صورت مردد در جبران خسارات معنوی «... افزون بر اعاده حیثیت (در صورت امکان)» نظر شده است.

ولی با وجود مسائل فوق، به نظر می‌آید که بر اساس قانون مسئولیت مدنی (ماده ۱۰) و قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ (تبصره ۱ ماده ۱۴) جبران خسارات معنوی علاوه بر خسارات مادی پیش‌بینی شده است. هرچند در عمل با بی‌اقتبالی مراجع قضایی مواجه شده است.

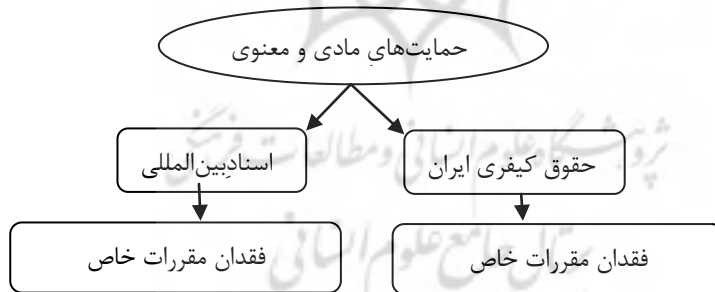
نکته‌ای که در راستای سیاست‌جنایی ایران در قبال حمایت از بزه‌دیدگان به‌طور کلی (نه خاص جرایم رایانه‌ای) می‌توان اشاره کرد «دستورالعمل و ضوابط اجرایی کمک و حمایت از بزه‌دیدگان» است که توسط وزارت دادگستری در مورخ ۱۳۸۸/۴/۳۱ به تصویب رسیده است که نقطه عطف مثبتی در راستای حمایت مادی و معنوی از تمام اقشار بزه‌دیده است. ولی نکته قابل تامل در این دستورالعمل، این است که اجرای آن به صورت آزمایشی تا پایان سال ۱۳۸۸ بوده و پس از پایان مدت اجرای آزمایشی و برای سال‌های بعد منوط به تأمین بودجه شده است که به نظر می‌رسد اصل وجود چنین مقرراتی ضروری بوده ولی نه به شکل فعلی که، قابل اجرا نباشد بلکه لوازم اجرای چنین مقرراتی فراهم شود که انتظار می‌رود در راستای اجرای بهتر، سطح قانونی آن از «دستورالعمل» به «قانون» ارتقاء یابد.

همچنین مصوبه‌ای تحت عنوان «بسته اجرایی وزارت دادگستری (۱۳۹۴-۱۳۹۰)» موضوع ماده ۲۱۷ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران» در مورخه ۱۳۹۱/۱۲/۱۳ منتشر شد که بر اساس آن یکی از راهبردهای اساسی بسته فوق «اجرای تکالیف بیت‌المال در پرداخت دیه و سایر خسارات و حقوق آسیب‌دیدگان از جرائم» معرفی شده است و در راستای آن سیاست‌های اجرایی متناظر با راهبرد فوق «ایجاد سازکار لازم برای پرداخت دیه و اجرای آرای محاکم قضایی و ایجاد سازوکار لازم برای حمایت از بزه‌دیدگان» شناخته شده است که وجود و

اجرای چنین مقرراتی نقطه عطف مثبت در راستای حمایت مادی و معنوی از بزه‌دیدگان جرایم می‌تواند تلقی شود.

از بُعد بین‌المللی هم باید اشاره کرد که هرچند مقرره خاص (به ویژه در کنوانسیون جرایم سایبر) در زمینه بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای وجود ندارد ولی از اسناد عام بین‌المللی راجع به بزه‌دیدگان می‌توان جبران خسارت مادی و معنوی را استنباط کرد. کنوانسیون اروپایی پرداخت غرامت به بزه‌دیدگان جرایم خشونت بار شورای اروپا (استراسبورگ - ۱۹۸۳)^۱ دولت‌ها را ملزم به جبران خسارت کامل کرده است. قطعنامه ۴۰/۳۴ مجمع عمومی سازمان ملل متحد (۲۹ نوامبر ۱۹۸۵) که موسوم به «اعلامیه اصول بنیادی دادگری برای بزه‌دیدگان و قربانیان سوء استفاده از قدرت»^۲ بر ضرورت بکارگیری تدابیر ملی و بین‌المللی برای تضمین شناسایی جهانی و کارآمد حق‌های بزه‌دیدگان قربانیان سوء استفاده از قدرت و احترام به این حق‌ها راتأیید می‌کند. در ماده ۸ اعلامیه فوق بزه‌کاران یا اشخاص ثالثی که در برابر رفتار آنها پاسخ‌گو هستند، موظف شده‌اند به‌گونه منصفانه‌ای خسارت بزه‌دیدگان، خانواده یا بستگان آنان را جبران کنند این جبران خسارت باید بازگرداندن مال یا پرداخت پول برای آسیب یا زیان وارد شده پرداخت هزینه‌هایی که در پی بزه‌دیدگی حاصل شده است خدمات‌رسانی و ترمیم حقوق بزه‌دیده را دربرگیرد» و براساس ماده ۱۲ اعلامیه فوق «هرگاه دریافت کامل غرامت از بزه‌کار یا دیگر منابع امکان‌پذیر نباشد دولت‌ها باید در فراهم کردن غرامت مالی برای بزه‌دیدگان بکوشند ...».

قطعنامه ۲۰/۲۰۰۵ شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد (۲۲ ژوئن ۲۰۰۵) موسوم به «رهنمودهای دادگری جنایی در موضوعات کودکان بزه‌دیده و گواه جرم»^۳ هم که سند خاص ویژه بزه‌دیدگی اطفال است در مواد (۳۷-۳۵) به جبران ضرر و زیان مادی از کودکان اشاره کرده است.

1. European convention on the compensation of victims of violent crimes
2. Declaration of basic principles of justice for victims of crime and abuse of power
3. Guidelines on justice in matters involving child victims and witnesses of crime

۴. حمایت بین‌المللی (همکاری قضایی بین‌المللی)

با توجه به اینکه جرایم رایانه‌ای اغلب به صورت فراملی واقع می‌شود^۱ لذا بزه‌دیدگان جرایم فوق محدود به داخل کشور نخواهد بود. در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای باید کشورها همکاری قضایی و پلیس بین‌المللی متقابل در این زمینه داشته باشند بر این اساس یکی از پیش‌نیازهای حقوقی لازم در این زمینه جرم‌انگاری‌های متقابل کشورها است به عبارتی یکی از پیش‌شرط‌های حقوقی که کشورها می‌توانند در مناسبات همکاری متقابل کیفری خود، اعم از رسیدگی قضایی یا تعقیب و پیگرد مجرمین مورد توجه قرار دهند وجود قوانین کیفری مشابه از نظر نوع و کیفیت در کشور مقابل است. در غیراین صورت هیچ محلی جهت همکاری متقابل کیفری وجود نخواهد داشت و چه بسا حقوق بزه‌دیده پایمال شود. ولذا یکی از موانع بزرگی که سر راه تحقق اهداف کیفری سایبری شده، قاعده جرم‌انگاری متقابل است به‌عنوان مثال موارد بسیاری مشاهده شده و می‌شود که سرورهای واقع در کشوری نظیر ایالات متحده، وب سایت‌هایی را پشتیبانی می‌کنند که به نشر موضوعات نژادپرستانه یا مستهجنی می‌پردازند که دریافت آن توسط اتباع کشوری مانند فرانسه جرم تلقی می‌شود. حال چگونه می‌توان از مجریان قانون ایالات متحده درخواست همکاری جهت تعقیب عاملان قضیه را کرد. در حالی که مقامات قضایی آن کشور نه تنها این عمل را جرم نمی‌شناسند بلکه از جمله مصادیق، حق آزادی عقیده و بیان می‌دانند و از آن حمایت می‌کنند (جلالی فراهانی، درآمدی بر آیین دادرسی کیفری، ۱۳۸۹: ۱۰۸). در این راستا تدوین‌کنندگان کنوانسیون جرایم سایبر با اتخاذ رویکردهای متمایز، رهیافت نسبتاً جدیدی بنیان نهاده‌اند که با شرایط و ویژگی‌های خاص فضای سایبر سازگار است. بر اساس ماده ۲۳ کنوانسیون جرایم سایبر راجع به «اصول کلی راجع به همکاری بین‌المللی»:

«اعضای کنوانسیون باید بر اساس مقررات این فصل و از طریق اجرای اسناد بین‌المللی مربوط به همکاری بین‌المللی در موضوعات کیفری، ترتیبات توافق شده راجع به قانون‌گذاری متحدالشکل یا متقابل و قوانین داخلی، برای رسیدن به وسیع‌ترین حوزه پی‌جویی یا رسیدگی قضایی راجع به جرایم مرتبط با سیستم‌های رایانه‌ای و داده‌ها یا جمع‌آوری ادله الکترونیک در جرایم، بایکدیگر همکاری کنند».

از جمله نکات قابل توجه در این ماده اینکه، کنوانسیون از دولتهای عضو می‌خواهد همکاری خود با یکدیگر را بر اساس مقررات این فصل تنظیم کنند. بدیهی است تأکید بر این موضوع به

۱. بر اساس آمارها در حدود ۱۵۰ الی ۱۰۰ درصد جرایم رایانه‌ای عنصر فراملی وجود دارد که از این آمار کشورهای اروپایی بالاترین درصد رکن فراملی و کشورهای آمریکایی و آفریقایی به ترتیب در پایین‌ترین سطح عنصر فراملی قرار دارند (United Nations, 2013, p183).

جایگاه خاص قواعد حقوق کیفری، بویژه قاعده جرم‌انگاری متقابل برمی‌گردد. چرا که تدوین‌کنندگان این کنوانسیون به خوبی می‌دانستند که اگر میان قوانین جزایی عام و زیربنایی کشورها سازگاری کافی وجود نداشته باشد پرداختن هریک از آنها به این موضوع خاص راه به جایی نخواهد برد (همان: ۱۱۰).

نکته قابل توجه دیگر در این ماده اینکه؛ نویسندگان کنوانسیون ایجاد هماهنگی میان قوانین و مقررات کیفری را تنها به جرایم مرتبط با داده‌ها یا سیستم‌های رایانه‌ای یا به عبارت بهتر به جرایم سایبر محدود نکرده‌اند بلکه از دول عضو خواسته‌اند این سطح همکاری را به وسیع‌ترین حد خود در حوزه پی‌جویی و رسیدگی قضایی برسانند تا علاوه بر تسهیل و تسریع در روند رسیدگی به جرایم سایبر، امکان رسیدگی هرچه بهتر دیگر جرایمی که ادله الکترونیک در آنها نقش دارند (یعنی جرایم ارتكابی در دنیای فیزیکی) نیز فراهم گردد (همان).

همکاری بین‌المللی دیگری که می‌توان در مورد بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای بیان کرد «استرداد مجرمین» میباشد که در ماده ۲۴ کنوانسیون جرایم سایبر به آن اشاره شده است بر اساس ماده ۲۴ کنوانسیون:

«این ماده در مورد استرداد مجرمین میان دول عضو در مورد جرایم مصوب مندرج در مواد ۲ تا ۱۱ این کنوانسیون اجرا می‌شود مشروط بر اینکه آن اعمال در هر دو دولت مورد نظر جرم انگاری و مجازاتی که برای آن تعیین شده حداقل یکسال حبس و بیش‌تر باشد» البته بر اساس بند (ب) ماده ۲۴ اگر بین دو کشور بر حداقل مجازات دیگری توافق شده باشد آن معیار لازم الاجرا خواهد بود. البته لازم به ذکر است از آنجا که جرم رایانه‌ای و تحقیقات رایانه محور هیچ‌گونه چالش خاصی برای استرداد ایجاد نکرده‌اند، کنوانسیون‌ها و معاهدات عمومی راجع به استرداد قابل اجرا هستند. از جمله این اسناد؛ کنوانسیون اروپایی استرداد و دو پروتکل الحاقی آن^۱ و چارچوب تصمیم‌گیری شورا درباره قرار دستگیری اروپایی و تشریفات دستگیری میان دول عضو، ۲۰۰۲/۶/۱۳ قابل ذکر هستند که به تمامی جنبه‌های قرار دستگیری اروپایی صادره برای جرایم مشمول ماده (۲) چارچوب تصمیم‌گیری (از جمله «جرم مرتبط با رایانه») می‌پردازند^۳ (زیبر، ۱۳۸۷: ۶۱).

1. European Convention on Extradition of 13.12.1957 (ETS No. 24) and Its Additional Protocols of 15.10.1975 (ETS No. 86) and of 17.3.1978 (ETS No. 98).

2. EU Council Framework Decision 2002/584/JHA on the European Arrest Warrant and the Surrender Procedures between Member States of 13.6.2002, OJ L 190, 18.7.2002, pp. 1-18.

۳. تشریفات خاص رایانه‌ای در چارچوب معاضدت دوجانبه در اسناد مختلف بسیاری آمده است:

- بیانیه نشست وزرای دادگستری و کشور گروه ۸، نهم و دهم دسامبر ۱۹۹۷، حاوی برنامه اقدام (۱۰) مرحله‌ای و

(۱۰) اصلی برای مبارزه با جرم فناوری پیشرفته است؛

مساله دیگر در این همکاری اینکه، کنوانسیون در شرایط اضطراری به سرعت عمل در فرایند رسیدگی توجه کرده است و پل ارتباطی میان مقامات قضایی را حذف و آنها به صورت رابطه مستقیم عمل خواهند کرد براساس بند ۹ ماده ۲۷ کنوانسیون:

«در مواقع اضطراری، درخواست کننده می تواند درخواست های همکاری دوجانبه یا برقراری ارتباط راجع به آن را مستقیماً از طریق مقامات قضایی خود به همتایان آنها در کشور طرف ابلاغ کند. در این گونه موارد باید نسخه ای از درخواست مورد نظر هم توسط مقامات ذی صلاح مرکزی درخواست کننده به همتایان آنها در کشور طرف درخواست ارسال شود»

- تصمیم اتحادیه اروپایی برای مبارزه با هرزه نگاری کودک در اینترنت، ۲۹/۵/۲۰۰۰ که گسترده ترین و سریع ترین همکاری ممکن میان کشورهای عضو اتحادیه اروپایی راجع به پرونده های هرزه نگاری کودکان را مقرر می کند (از جمله برپایی مراکز تماس در دسترس ۲۴ ساعته)؛
- ارتباط کمیسیون اروپایی با شورا، پارلمان اروپایی، کمیته اقتصادی و اجتماعی و کمیته نواحی: ایجاد جامعه اطلاعات امن تر با ارتقای امنیت زیرساخت های اطلاعات و مبارزه با جرم مرتبط با رایانه، ۲۶/۱/۲۰۰۱ و توصیه نامه پارلمان اروپایی راجع به راهبرد ایجاد جامعه اطلاعات امن تر با ارتقای امنیت زیرساخت های اطلاعات و مبارزه با جرم مرتبط با رایانه، ۶/۱۹/۲۰۰۱ که هر دو به شبکه های بین المللی برای تبادل اطلاعات، همکاری میان مراجع گمرکی و تفتیش و توقیف فرامرزی می پردازند؛
- کنوانسیون جرایم سایبر شورای اروپا، ۲۳/۱۱/۲۰۰۱ که در کنار سایر موارد، به قواعد همکاری راجع به حفاظت فوری از داده های رایانه ای ذخیره شده، تفتیش و توقیف داده های رایانه ای ذخیره شده، گردآوری زنده داده های ترافیک، شنود داده ها و تمهیدات اجرایی می پردازد؛
- چارچوب تصمیم گیری شورای اتحادیه اروپایی راجع به تهاجم ها علیه سیستم های اطلاعات، ۲۴/۲/۲۰۰۵ که به مراکز تماس عملیاتی در دسترس ۲۴×۷ می پردازد؛
- کنوانسیون شورای اروپا راجع به حمایت از کودکان علیه بهره برداری و سوء استفاده جنسی، ۲۵/۱۰/۲۰۰۷ که به جنبه های پیش گیرانه، حمایتی و حقوق کیفری ناظر به این حوزه می پردازد (از جمله همکاری بین المللی علیه هرزه نگاری کودکان)؛
- علاوه بر این، اسناد عمومی راجع به معاضدت وجود دارد، از جمله:
  - کنوانسیون اروپایی راجع به معاضدت دوجانبه در موضوعات کیفری، ۲۹/۴/۱۹۵۹ و دو پروتکل الحاقی آن؛
  - کنوانسیون اروپایی راجع به معاضدت دوجانبه در موضوعات کیفری میان دول عضو اتحادیه اروپایی، ۲۹/۵/۲۰۰۰؛
  - چارچوب تصمیم گیری شورا درباره اجرای دستورات اتحادیه اروپایی برای ضبط اموال یا ادله، ۲۲/۷/۲۰۰۳؛
  - چارچوب تصمیم گیری شورا درباره مصادره عواید، ابزار و اموال مرتبط با جرم، ۲۴/۲/۲۰۰۵؛
  - چارچوب تصمیم گیری شورا درباره تهاجم علیه سیستم های اطلاعات، ۲۴/۲/۲۰۰۵ (زیر، ۱۳۸۷: ۶۴-۶۲).

در موارد ضروری مجریان قانون می‌توانند، تنها به صرف هماهنگی با مقامات قضایی خود وارد عمل شوند. (بند ب ماده ۲۷)

«تأسیس مرکز تماس ۲۴ ساعته» در ماده ۳۵ کنوانسیون (شبهه ۲۴/۷) تدبیر دیگری است که می‌تواند در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای باشد. طبق ماده مذکور:

«اعضا موظفند یک مرکز تماس ۲۴ ساعته در دسترس در هفت روز هفته را تأسیس کنند تا معاضدت فوری جهت تحقیقات یا رسیدگی کیفری مرتبط با داده‌ها و سیستم‌های رایانه‌ای یا جمع‌آوری ادله الکترونیکی جرایم را تضمین کنند. چنانچه رویه قضایی یا قوانین داخلی اجازه دهد معاضدت باید به طور مستقیم شامل فراهم آوردن تسهیلات ذیل باشد:

الف) مشاوره فنی

ب) حفظ داده‌ها مطابق مواد ۲۹ و ۳۰

پ) جمع‌آوری ادله، ارائه اطلاعات قانونی و مکان یابی متهمان»

همانطور که ملاحظه می‌شود مرکز تماس ۲۴/۷ اعضا باید با اقداماتی از قبیل مشاوره‌های فنی، حفظ داده‌ها، جمع‌آوری ادله، ارائه اطلاعات قانونی و مکان‌یابی متهمان را تسهیل کند یا مستقیماً انجام دهد.

۵. حمایت اجتماعی

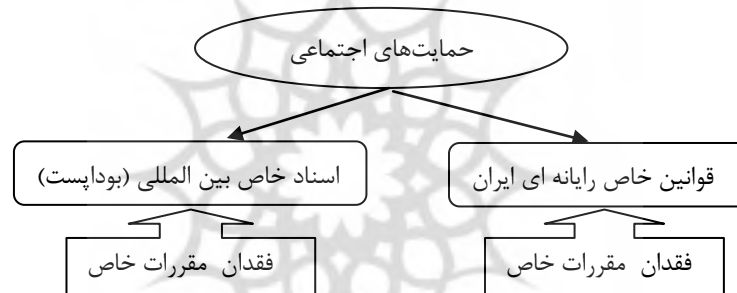
در این گونه حمایتی، از حق قربانیان این جرایم بر به رسمیت شناختن حالت بزه‌دیدگی آن‌ها صحبت می‌شود یعنی اینکه جامعه باید غیرمشروع و غیرانسانی بودن جرایم رایانه‌ای و پیامدهای منفی تحمیل شده به قربانیان را به رسمیت بشناسد. به عبارت دیگر، موقعیت جدید بزه‌دیدگان را به‌عنوان بزه‌دیده بشناسد. و لذا در این راستا برای تامین حمایت اجتماعی از بزه‌دیدگان، نهادهای مختلف اجتماعی و عمومی هم دارای وظایفی هستند!

ریشه‌های حمایت اجتماعی از بزه‌دیدگان را باید در تحولات نیمه دوم سده بیستم در عرض حقوق بشر جستجو کرد. اعلامیه جهانی حقوق بشر که اجرای بسیاری از مفاد آن در دو میثاق

۱. در برخی از کشورها نهادهای مدنی و غیر دولتی با تشکیل سازمان‌های خصوصی و غیر انتفاعی اقدام به خدمات رسانی به بزه‌دیدگان کرده‌اند. از جمله «مرکز ملی کودکان گمشده و بهره‌کشی جنسی» است که در سال ۱۹۸۴ در ویرجینیای آمریکا تأسیس شد. (رایجیان اصلی و یوسفی مراغه، ۱۳۸۹: ۵۱) همچنین مرکز مشاوره بزه‌دیدگان سایبری (CCVC) یا (Centre for Cyber Victim Counselling) در سال ۲۰۰۹ در کشور هند تشکیل شده است که برای بزه‌دیدگان جرایم سایبری در سه گروه اشخاص (individuals)، شرکتها (Corporations) و موسسات آموزشی (Educational Institutions) خدمات ارائه می‌دهند. (<http://www.cybervictims.org>)

بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و حقوق مدنی و سیاسی تضمین شده است پس از شناسایی حق امنیت اجتماعی برای هر شخص به منزله عضوی از جامعه (ماده ۲۲)، به بهره‌مندی همه اشخاص از سطح زندگی مناسب تأکید می‌کند. (ماده ۲۵) حق امنیت اجتماعی یعنی اینکه جامعه باید از حق‌های بنیادی اعضای آسیب‌پذیر خود - از جمله بزهدیدگان حمایت کند. بهره‌مندی از سطح زندگی مناسب نیز در کنار حق امنیت اجتماعی پایه‌های اصلی یک نظام حمایت اجتماعی بزهدیده مدار را تشکیل می‌دهند (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۹۹).

در مورد جرایم رایانه‌ای نه تنها کنوانسیون جرایم سایبر به بحث حمایت اجتماعی از بزهدیدگان نپرداخته است، بلکه در حقوق ایران در قوانین مرتبط با جرایم رایانه‌ای از جمله قانون جرایم رایانه‌ای موضوع حمایت اجتماعی از بزهدیدگان و مصادیق آن مسکوت مانده است. با وجود این برابر بند (د) ماده ۱۳۰ قانون چهارم توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۳/۶/۱۱ قوه قضاییه مکلف گردیده، در کنار یک سری لوایح؛ لایحه حمایت از بزهدیدگان اجتماعی را تهیه و به تصویب برساند. هرچند این لایحه در قالب ۱۰ داده تهیه شده است ولی تا حال (اردیبهشت ۱۳۹۶) به تصویب نرسیده است.

در هر حال برخی از حمایت‌های اجتماعی که در اینجا می‌تواند قابل بررسی باشد در ذیل می‌آید:

۱.۵. شناسایی بزهدیدگان و رفع نیازهای ضروری آنها

شناسایی زود هنگام افرادی که قربانی جرایم رایانه‌ای می‌شوند شرط لازم برای تشخیص قربانی به عنوان قربانی این جرم و در نهایت دسترسی به آنها در جهت مساعدت، یاری و حمایت می‌باشد. در صورت عدم شناسایی قربانیان، نه تنها نظام دادگری جنایی مهم‌ترین دلیل و مدرک علیه مرتکبان را از دست می‌دهد بلکه ناکامی در شناسایی قربانیان و عدم مساعدت به آنها موجب بزهدیدگی مجدد آنها خواهد شد (نجفی ابرندآبادی، غلامی و محمودی جانکی، ۱۳۸۴: ۷۲-۸).

بر پایه ماده ۱۶ «اعلامیه اصول بنیادی عدالت برای بزه‌دیدگان و قربانیان سوء استفاده از قدرت ۱۹۸۵» اشخاصی که احتمالاً با قربانیان در ارتباط هستند به منظور قادر بودن در شناسایی بزه‌دیدگان و توانایی رفع نیاز آن‌ها باید آموزش ببینند. شناسایی قربانیان جرایم رایانه‌ای، قربانیان این بزه را قادر می‌سازد تا به خدمات و حمایت‌های مؤثری دسترسی داشته باشند. گروه‌های اجتماعی و نهادهای سلامتی و مذهبی هم می‌توانند در شناسایی بزه‌دیدگان نقش مؤثری ایفا کنند. متأسفانه در قوانین داخلی ایران از جمله قانون جرایم رایانه‌ای به دلیل عدم پیش‌بینی، راهبردهای حمایتی برای بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای، شناسایی بزه‌دیدگان قانوناً امکان‌پذیر نبوده و قربانیان عملاً از این خدمات حمایتی محروم می‌مانند. و در اسناد بین‌المللی مرتبط با جرایم رایانه‌ای از جمله کنوانسیون جرایم سایبر چنین مقرره‌ای پیش‌بینی نشده است.

۲.۵. آگاه سازی بزه‌دیدگان (Victims notification) و توانمندسازی آن‌ها

یکی از عوامل اصلی بروز جرایم رایانه‌ای و در نتیجه بزه‌دیدگی واقع شدن جرایم رایانه‌ای عدم اطلاع و آموزش کافی بزه‌دیدگان می‌باشد. لذا ارتقای آگاهی بزه‌دیدگان باعث می‌شود که این افراد با آگاهی تصمیم گیرند. و واضح است که ارائه اطلاعات آگاهی‌بخش در این خصوص به افراد در معرض بزه‌دیدگی جهت حمایت از آن‌ها اهمیت بسزایی دارد. پیش‌گیری از این طریق به دو روش صورت می‌گیرد: اول، تفهیم و ترویج فرهنگ خود ایمن‌سازی افراد از طریق ارائه اطلاعات و آگاهی لازم به صورت مستمر به افراد توسط رسانه‌های گروهی، مؤسسات آموزشی، خانواده و ... دوم، تقبیح اجتماعی بی‌احتیاطی‌ها و پیش‌بینی‌های مناسب برای آن‌ها و مصون سازی افراد از طریق پیش‌گیری موقعیت‌مدار ناظر بر حذف و تغییر و موقعیت‌های بزه‌دیده‌زا، مانند ایجاد تسهیلات جهت شرکت افراد در کلاس‌های فوق برنامه و امکانات تفریحی و سرگرمی.

۳.۵. شناسایی افراد در معرض بزه‌دیدگی و حمایت از آن‌ها

در شناسایی بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای و در راستای حمایت اجتماعی از آن‌ها بایستی در مراحل مختلف ارتکاب این جرایم باید بین سه گروه ذیل تمایز قائل شد:

- افرادی که در معرض خطر بزه‌دیدگی رایانه‌ای قرار دارند.
- بزه‌دیدگان فعلی جرایم رایانه‌ای

۱. در این مورد می‌توان به نقش پراهمیت پلیس فتا اشاره کرد. پلیس فتا در این راستا از طریق اطلاع رسانی لازم در رسانه‌ها و نیز در وبسایت خویش (www.cyberpolice.ir) آموزش و اطلاع‌رسانی را در سطوح مختلف از جمله مربیان، کودکان، نوجوانان، والدین و... برای مردم ارائه می‌دهد.

- بزه‌دیدگان سابق جرایم رایانه‌ای

عمدتاً در هریک از این مراحل باید یک سری افراد مجزایی را شناسایی کرد تا بتوان با اتخاذ تدابیر پیش‌گیرانه یا حمایتی (بر حسب مورد) از ورود آن‌ها به مرحله دیگر فرایند این جرایم جلوگیری کرد. در مورد دو گروه اخیر قبلاً بحث‌هایی شده است. ولی در مورد گروه اول باید گفت که شناسایی افراد در معرض بزه‌دیدگی رایانه‌ای از طریق گزارش اداره ی پلیس و همین‌طور پلیس رایانه‌ای و آمارها و ... صورت می‌گیرد (کاترین، ۱۹۹۷: ۲۷۹-۲۸۸). ایجاد مراکزی جهت گزارش‌دهی افرادی که در معرض بزه‌دیدگی هستند تسهیل‌کننده این امر می‌باشد به موازات شناسایی این افراد از طریق گزارش‌دهی توسط این مراکز باید نهادها و سازمان‌هایی نیز ایجاد شود که حمایت و مراقبت از این گونه افراد را به عهده گیرند.^۱ افرادی که در خانواده‌هایی زندگی می‌کنند که دچار بیماری و اختلالات اخلاقی می‌باشند و یا در شرایط اقتصادی بسیار پایین قرار دارند و به عبارت دیگر در تنگنا و شرایط دشوار و در معرض خطر به سر می‌برند از افراد دیگر بیشتر در معرض بزه‌دیدگی رایانه‌ای هستند.

نتیجه‌گیری

پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات علی‌رغم تحول و دگرگونی که در زندگی بشر ایجاد می‌کند چه بسا سبب بروز آسیب‌ها و صدماتی را به همراه داشته باشد. اعمال و رفتارهایی که در محیط رایانه‌ای و مجازی واقع می‌شود حاصل پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات و جایگزین محیط سنتی و فیزیکی است. در این محیط هم همانند محیط سنتی تمامی رفتارهای انسانی سالم نیستند بلکه چه بسا تخطی از هنجارهای اخلاقی و یا تعریف شده از آن وجود دارد. ولذا موجبات قربانی شدن و به عبارتی بزه‌دیدگی شدن اشخاص در محیط رایانه‌ای را فراهم می‌کند. محیط رایانه‌ای هم همانند محیط سنتی می‌تواند با توجه به ماهیت آن فضا بزه‌دیدگان خاص خودش را داشته باشد که لازم است همانند محیط سنتی حمایت‌های لازم ویژه از بزه‌دیدگان آن فضا به عمل آورده شود. کشور جمهوری اسلامی ایران که چند دهه اخیر است که پیشرفت فناوری اطلاعات را تجربه می‌کند ولی به دنبال آن و با توجه به ماهیت آن محیط، بزه‌دیدگان آن را نیز تجربه می‌کند. که لازم است همانند محیط سنتی حمایت‌های خاص و ویژه از بزه‌دیدگان جرایم ارتكابی در محیط رایانه‌ای به عمل آید.

۱. در حقوق آمریکا اکثر بزه‌دیدگان جرم این حق را دارند که به عنوان بزه‌دیده ثبت شوند عموماً اداره ی دادستانی به عنوان تنها ثبت‌کننده بزه‌دیدگان جرم بوده و مسئول اطلاع‌دهی به بزه‌دیدگان در مورد حق ثبت آنان می‌باشد (یوسفی مراغه، ۱۳۹۱: ۹۵).

با بررسی‌های به عمل آمده در این تحقیق باتوجه به جهات ذیل، سیاست‌جنایی حمایتی خوبی از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای در کشورمان به عمل نیامده است:

۱- در باب حمایت کیفری که هم نقش پیش‌گیرانه از وقوع جرایم را داشته و هم نقش پیش‌گیری از بزه‌دیدگی را ایفاء می‌کند با بررسی قوانین و مقررات موجود در این زمینه مشخص می‌شود که قانون‌گذار ایران با وجود جرم‌انگاری برخی رفتارها، اصل تناسب جرم و مجازات را با توجه به محیط خاص رایانه‌ای رعایت نکرده است. محیط رایانه‌ای با توجه به ویژگی‌های خاص خودش شایسته تعیین ضمانت‌اجراهای متناسب با آن محیط در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای است.

۲- حمایت از بزه‌دیدگان خاص به‌ویژه کودکان و زنان از جمله قربانیان مورد توجه در این محیط است که قانون‌گذاران سعی می‌کنند چتر حمایتی خویش را نسبت به چنین افرادی دوچندان کنند. علیرغم اینکه این چتر حمایتی در مقررات بین‌المللی تاحدودی رعایت شده است ولی در مقررات کیفری راجع به جرایم رایانه‌ای مورد بی‌مهری واقع شده است.

۳- در باب حمایت شکلی از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای باید گفت که مقنن ایران تا حدودی و همگام با اسناد بین‌المللی از حمایت ویژه خویش دریغ نکرده است و توجه مقنن به صلاحیت ایران در باب رسیدگی به بزه‌دیدگان خاص از جمله سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی و تارنما‌های مورد استفاده یا تحت کنترل قوای سه‌گانه یا نهاد رهبری یا ... و یا توجه به بزه‌دیدگان اشخاص کمتر از ۱۸ سال و نیز پیش‌بینی قضات و مراجع تخصصی موید این امر است.

۴- پیش‌بینی سازوکار ناشی از بزه‌دیدگی جرایم یکی دیگر از مقوله‌های حمایت از بزه‌دیدگان است که در مقررات خاص جرایم رایانه‌ای غیر قابل ملموس است و انتظار می‌رفت که مقنن در راستای حمایت خاص و ویژه، حمایت‌های مالی و معنوی خاص با توجه به آن محیط تعیین می‌کرد.

۵- چالش دیگری که ممکن است حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای را با مشکل مواجه سازد همکاری‌های متقابل میان کشورها است که کنوانسیون جرایم سایبر هم به آن توجه کرده است. چه‌بسا برخی از کشورها تمایلی به جرم‌انگاری آن نداشته باشند که در این صورت با توجه به فراملی بودن جرایم رایانه‌ای امکان حمایت از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای فراهم نخواهد شد.

۶- موضوع حمایت اجتماعی از بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای نه تنها در قوانین خاص مرتبط با جرایم رایانه‌ای، بلکه در قوانین عام نیز مورد بی‌مهری قرار گرفته است که انتظار می‌رود حداقل در قوانین عام به ویژه در تصویب نهایی لایحه «حمایت از بزه‌دیدگان» این امر مورد عنایت ویژه قرار گیرد که حداقل می‌تواند رهیافتی نو برای پیش‌گیری از بازآسیب‌دیدگی باشد.

پیشنهادات:

- ۱- نظام عدالت جنایی اقتضای می‌کند که پاسخ‌های مناسب و متناسب با جرم‌انگاری‌ها توسط مقنن پیش‌بینی شود و لذا پیشنهاد می‌گردد که پاسخ‌های کیفری و غیرکیفری متناسب با جرایم رایانه‌ای و خاص آن محیط توسط مقنن تدوین گردد تا حمایت کیفری از بزه‌دیدگان را تضمین کند.
- ۲- در سیاست جنایی ایران بزه‌دیدگان خاص شایسته حمایت‌های خاص و ویژه هستند و لذا پیشنهاد می‌گردد که مقنن بزه‌دیدگان زیر ۱۸ سال و زنان را زیر چتر حمایتی خویش قرار دهد و در صورتی که بزه‌دیده اشخاص خاص باشد پاسخ‌های مضاعفی نسبت به مرتکبان آن‌ها اعمال شود.
- ۳- با توجه با اینکه جرایم رایانه‌ای از جمله جرایم فراملی محسوب می‌شود و یک سند خاص بین‌المللی الزام آور در این زمینه برای کشورها وجود ندارد لذا در راستای همکاری و حمایت بیشتر از بزه‌دیدگان کنوانسیون بین‌المللی جرایم رایانه‌ای مبتنی بر حمایت از بزه‌دیدگان توسط جامعه جهانی تصویب گردد.

منابع

- آشوری، محمد و خدادی، ابوالقاسم (۱۳۹۰)، «حقوق بنیادین بزه‌دیده در فرایند دادرسی کیفری»، **فصلنامه آموزه‌های حقوق کیفری**، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۲، ص ۳۶-۳.
- اسکندرزاده شانجانی، امیر (۱۳۹۰)، **مسائل قضایی هرزه‌نگاری در محیط سایبر**، چاپ اول، تهران: معاونت آموزش قوه قضائیه، انتشارات راه نوین.
- اسکندری، عبدالکریم (۱۳۸۷)، «راهکارهای حمایت از بزه‌دیدگان در سیاست جنایی اسلامی و اسناد بین‌المللی»، **ماهنامه معرفت**، سال هفدهم، شماره ۱۱، ص ۶۴-۴۳.
- ایروانیان، امیر و دیگران (۱۳۸۹)، **کودک آزادی: از علت‌شناسی تا پاسخ‌دهی**، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی.
- ایروانیان، امیر (۱۳۸۹)، «بازآسیب دیدگی قربانیان جنسی در بستر پاسخ‌های اجتماع و نظام عدالت کیفری»، **فصلنامه پژوهش حقوق**، دانشگاه علامه طباطبایی، شماره ۲۹، ص ۲۴-۱.
- بای، حسینعلی و پورقهرمانی، بابک (۱۳۸۸)، «بررسی فقهی- حقوقی هرزه‌نگاری در فضای مجازی»، **فصلنامه حقوق اسلامی**، سال ششم، شماره ۲۳، ص ۱۲۵-۹۷.
- پورقهرمانی، بابک (۱۳۹۱)، «سیاست‌جنایی ایران در قبال جرایم رایانه‌ای در پرتو اسناد بین‌المللی»، رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی، علوم تحقیقات اصفهان.

- جلالی فراهانی، امیرحسین (۱۳۸۹)، **کنوانسیون جرایم سایبر و پروتکل الحاقی آن**، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی.
- جلالی فراهانی، امیرحسین (۱۳۸۹)، **درآمدی بر آیین دادرسی کیفری جرایم سایبر**، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی.
- حسینی، بیژن (۱۳۸۲)، «**جرایم اینترنتی علیه اطفال و زمینه‌های جرم‌شناسی آن**»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.
- خسروشاهی، قدرت‌الله و پورقهرمانی، بابک (۱۳۹۰)، «**پیشگیری اجتماعی از وقوع جرایم کودکان در پروتکل الحاقی به کنوانسیون حقوق کودک**»، **فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم**، شماره ۱۸، ص ۸۲-۶۱.
- رایجیان اصلی، مهرداد (۱۳۹۰)، **بزه‌دیدة شناسی حمایتی**، چاپ دوم، تهران: انتشارات دادگستر.
- رایجیان اصلی، مهرداد و یوسفی مراغه، مهرداد (۱۳۸۹)، «**خدمات رسانی به بزه دیدگان بین‌المللی**»، **فصلنامه پژوهش حقوق عمومی**، دانشگاه علامه طباطبائی، شماره ۳۱، ص ۱۶۶-۱۴۳.
- رهامی، محسن (۱۳۸۷)، **جرایم بدون بزه‌دیدة**، چاپ اول، تهران: انتشارات میزان.
- زکوی، مهدی (۱۳۹۰)، **بزه دیدگان خاص در پرتو بزه دیدة شناسی حمایتی**، چاپ اول، تهران: انتشارات مجد.
- زبیر، الریش (۱۳۸۷)، «**مهار پیچیدگی فضای جهانی سایبر: هماهنگ‌سازی حقوق کیفری مرتبط با رایانه**»، ترجمه: امیر حسین جلالی فراهانی، **مجموعه مقالات حقوق فناوری اطلاعات و ارتباطات (نکوداشت‌نامه مرحوم استاد محمدحسن دزیابی)**، چاپ اول، تهران: انتشارات روزنامه رسمی، ص ۱۰۰-۱۸.
- زینالی، امیرحمزه (۱۳۸۷)، «**حمایت کیفری از کودکان در برابر هرزه‌نگاری: از واکنش‌های جهانی تا پاسخ نظام‌های کیفری ملی**»، **مجموعه مقالات حقوق فناوری اطلاعات و ارتباطات (نکوداشت‌نامه مرحوم استاد محمدحسن دزیابی)**، چاپ اول، تهران: انتشارات روزنامه رسمی، ص ۲۹۶-۲۵۴.
- عالمی، زهرا (۱۳۸۸)، «**پیشگیری از بزه‌دیدگی مکرر زنان با توجه به رویکرد پیشگیری پلیسی**»، **مجموعه مقالات نخستین همایش ملی پیشگیری از جرم**، تهران: دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، ص ۳۸۸-۳۷۱.

- کرترین، ویلیام (۱۹۹۷)، «تاملی بر بزه‌دیدگی و انواع آن»، ترجمه علی صفاری، **مجله تحقیقات حقوقی دانشگاه شهید بهشتی**، شماره ۳۸، ص ۳۰۲-۲۵۹.
- گزارش توجیهی کنوانسیون جرایم سایبر (۱۳۸۷)، ترجمه امیرحسین جلالی فراهانی، کمیسیون سیاست جنایی، مرکز مطالعات توسعه قضایی.
- لپز، ژرار و فیلیزولا، ژینا (۱۳۷۹)، **بزه‌دیده و بزه‌دیده‌شناسی**، ترجمه روح‌الدین کرد علیوند و احمد محمدی، چاپ اول، تهران: انتشارات مجد.
- مالجو، محسن (۱۳۸۸)، «پیشگیری از بزه‌دیدگی دوباره زنان، با تأکید بر آزارجنسی زنان توسط محارم»، **مجموعه مقالات نخستین همایش ملی پیشگیری از جرم**، تهران: دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، ص ۴۵۱-۴۲۱.
- مالمیر محمود و زرخ، احسان (۱۳۸۹)، «پیشگیری از بزه‌دیدگی سایبری»، **فصلنامه علمی-ترویجی مطالعات پیشگیری از جرم**، سال پنجم، شماره ۱۷، ص ۸۶-۵۹.
- محسنی، فرید (۱۳۹۰)، «سهم کودکان و نوجوانان از حمایت کیفری در فضای مجازی و حقیقی»، **آموزه‌های حقوق کیفری**، شماره ۱، ص ۱۷۰-۱۳۷.
- محمد نسل، غلامرضا (۱۳۸۹)، **جستارهایی در پیشگیری انتظامی از جرم**، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه علوم انتظامی.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین؛ غلامی، حسین و محمودی جانکی، فیروز (۱۳۸۴)، «عدالت برای بزه‌دیدگان (میزگرد)»، **مجله حقوقی دادگستری**، شماره ۵۳-۵۲، ص ۷۴-۸.
- هنریک، کاپتین و مارک، مالچ نیکل (۱۳۸۴)، «جبران خسارت از بزه‌دیدگان جرم»، **مجموعه مقالات جرم‌دیدگان و عدالت**، ترجمه امیر سماواتی پیروز، جلد اول، تهران: انتشارات خلیلیان، ص ۱۰۰-۵۷.
- یوسفی مراغه، مهدی (۱۳۸۸)، «خدمات رسانی به بزه‌دیدگان در مرحله دادرسی و اجرای حکم»، **فصلنامه حقوق و مصلحت**، شماره ۴، ص ۱۹۰-۱۶۹.
- یوسفی مراغه، مهدی (۱۳۸۸)، «بررسی تطبیقی حقوق مالی بزه‌دیدگان در حقوق آمریکا و ایران»، **فصلنامه حقوق و مصلحت**، شماره ۲، ص ۲۰۸-۱۶۳.
- یوسفی مراغه، مهدی (۱۳۹۱)، **خدمات رسانی به بزه‌دیدگان**، چاپ اول، تهران: انتشارات جنگل.
- Currani. John F (2007), **Internet Crime Victimization: Sentencing**, Mississippi Law Journal, Vol.76.
- Davidson J, Gottshalk P (2011), **Internet child abuse**, First published, New york.

- Ngo F , Paternoster R (2011), **Cybercrime Victimization: An examination of Individual and Situational level factors**, International Journal of Cyber Criminology, Vol 5 Issue 1 January – July.
- United Nations (2013), **Comprehensive Study on Cybercrime**, Draft February 2013.
- Graner, Brayan A (2004), **black, s Law Divtionary**, Eight Edition, Thomason.
www.unesco.org/webworld-screen/cons-index.html
<http://technology.inquirer.net>
<http://www.cybervictims.org>

